

HELENA SŁOTWIŃSKA

SYMBOLIKA BIBLIJNA W PRAKTYCE KATECHETYCZNEJ NA PRZYKŁADZIE SYMBOLIKI PLAG EGIPSKICH

Katecheza od samego początku była ściśle związana z Biblią. Analizując historię katechezy, łatwo dostrzec, jak z biegiem czasu zmieniał się sposób korzystania z Biblii w nauczaniu katechetycznym. Dokonujące się zmiany wpływały zarówno na zakres wykorzystania Biblii w katechezie, jak i na jej biblijny wymiar. „Ta zmiana biblijnego wymiaru katechezy bardzo często łączyła się z rolą i miejscem, jakie w danym okresie miało Pismo święte w katechezie. W okresach żywych zainteresowań słowem Bożym, katecheza posiadała wysoki i szeroki wymiar biblijny; w epokach posuchy biblijnej Pismo św. Schodziło na margines katechezy, pełniło rolę służebną, dostarczało wyrwanych cytatów lub zanikało”¹ Obecnie Kościół w Konstytucji o Objawieniu Bożym *Dei Verbum* domaga się, „aby całe nauczanie kościelne, tak jak sama religia chrześcijańska, żywiło się i kierowało Pismem św.” (KO 21).

Biblia, która jest najważniejszym źródłem katechezy, nie posługuje się językiem pojęć charakterystycznym dla współczesnych czasów, lecz językiem obrazów i symboli² „Bóg objawił się nie w sformułowaniach abstrakcyjnych, teoretycznych, ale przede wszystkim w wydarzeniach i związanych z nimi słowach. Objawił się w procesie historycznym swojej interwencji w dziejach ludzkości. Objawienie obejmuje nie tylko misterium Boga, ale również jego plan zbawczy wobec człowieka. Wyjście z Egiptu jest nie tylko wydarzeniem historycznym, które dziecko powinno poznać jako

Dr hab. HELENA SŁOTWIŃSKA, prof. KUL – kierownik Katedry Katechetyki Integralnej w Instytucie Teologii Pastoralnej KUL; adres do korespondencji – e-mail: helena.slotwinska@kul.lublin.pl

¹ J. K u d a s i e w i c z. *Wymiar biblijny*. W: *Podstawowe wymiary katechezy*. Red. M. Majewski. Kraków 1991 s. 7.

² Zob. C. R o g o w s k i. *Hermeneutyczno-dydaktyczny wymiar symbolu i implikacje pedagogiczno-religijne*. Lublin 1999.

fakt z przeszłości. Jest ono jednocześnie objawieniem ekonomii zbawienia, w której Bóg wyzwala, jednoczy ze sobą i powierza zadania. W tym wydarzeniu Bóg objawia siebie i swój plan zbawczy wobec człowieka”³ Konieczne za tym staje się właściwe rozumienie, a następnie nauczanie tego tekstu biblijnego.

1. PLAGI EGIPSKIE JAKO NADZWYCZAJNE I SYMBOLICZNE ZNAKI BOŻE

Synowie patriarchy Jakuba, wraz ze swoimi rodzinami, sprowadzeni przez Józefa do Egiptu⁴, zamieszkali krainę Goszen, leżącą na wschód od delty Nilu (dzisiejsze Wadi Tumilat), zajmując się hodowlą bydła. Później, kiedy Izraelitów zaczęło przybywać, osiedlali się oni również w miastach, a faraon, zaniepokojony ich wzrastającą liczbą, rozpoczął politykę ucisku⁵ Kiedy ucisk stał się już nie do zniesienia, Bóg powołał Mojżesza na wybawiciela⁶ Władca Egiptu nie chciał stracić taniej siły roboczej, jaką stanowili Izraelici, i dlatego ociągał się z wypuszczeniem ich ze swego kraju. Bóg odpowiadał na nieposłuszeństwo faraona zsyłając kary – plagi – na Egipt. Plagi te nie dają się wytłumaczyć jako wydarzenia naturalne, ale stanowią nadzwyczajne znaki Bożej interwencji. Równocześnie są one także znakami symbolicznymi.

Wyzwolenie Izraela z niewoli egipskiej odbywało się etapami, a pierwszym z nich było zesłanie przez Boga dziesięciu plag. Słowo „plaga” pochodzi od greckiego wyrazu *πληγή*, który oznacza „cios”⁷ Tłumaczy się jako „zjawisko groźne, szerzące się, trudne do opanowania; klęska, nieszczęście; także: coś dokuczliwego, uciążliwego” W języku biblijnym, „plagi egipskie” to „nieszczęścia, które spadły na Egipt, jako kara za zatrzymanie Żydów w niewoli”⁸

³ J. Charytański. *W kręgu zadań i treści katechezy*. Kraków 1992 s. 24.

⁴ Por. Wj 1, 1 nn.

⁵ *Pismo Święte Starego Testamentu*. Red. S. Łach. T. 3 uzupełniający: *Historia czasów Starego Testamentu*. Oprac. J. Jelito. Poznań 1961 (dalej: PSST-Historia) s. 136-137.

⁶ Por. Wj 3, 1 nn.

⁷ *Słownik Symboliki Biblijnej*. Red. L. Ryken, J. C. Wilhoit, T. Longman III. Warszawa 2003 (dalej: SSB) s. 698-699.

⁸ *Uniwersalny Słownik Języka Polskiego*. T. 3. Red. S. Dubisz. Warszawa 2003 s. 160; zob. K. G. O'Connell. *Plagi*. W: *Encyklopedia Biblijna*. Red. P. J. Achtemeier. Warszawa 1999 (dalej: EB-Achtemeier) s. 964-965.

Pierwszą z dziesięciu plag zesłanych na Egipt była przemiana wód Nilu w krew⁹ Plaga ta wiąże się z naturalnym zjawiskiem spotykanym w Egipcie, gdy Nil, zwłaszcza w Górnym Egipcie, w czasie wylewu przybiera kolor czerwony (kolor krwi) od czerwonego namułu jezior abisyńskich. Okoliczności jednak, jakie towarzyszyły przemianie wody Nilu przez Mojżesza, oraz specyficzne właściwości wody nie pozwalają, aby je tłumaczyć jako coś naturalnego. Zgodnie bowiem z zapowiedzią Mojżesza wyginęły ryby, co było skutkiem tej przemiany wód Nilu. Tymczasem normalna, coroczna zmiana koloru wody Nilu nie tylko nie powodowała pomoru ryb, ale przyczyniała się do ich pomnożenia. Ponadto nie można na podstawie tekstu biblijnego dowieść, że pierwsza plaga miała miejsce w czasie wezbrania Nilu. Tekst ten bowiem mówi, że Mojżesz otrzymał polecenie od Boga, aby poszedł na spotkanie z faraonem „rano, gdy wyjdzie nad wodę... nad brzeg Nilu” (Wj 7, 15). Takie spotkanie nad brzegiem Nilu w czasie jego wylewu, nie mogłoby mieć miejsca, ponieważ pola znajdują się pod wodą. Nie do utrzymania jest również wyjaśnienie czerwonego koloru Nilu i zużycie tlenu przez wielką ilość pcheł wodnych czy też odpowiednich roślin – jak chcą niektórzy uczeni¹⁰ To samo bowiem „uczynili czarownicy egipscy dzięki swej wiedzy tajemnej” (Wj 7, 22).

Drugą plagą było pojawienie się wielkiej ilości żab¹¹ Ta plaga nawiązuje do wylewów Nilu, które sprzyjały rozmnażaniu się i rozchodzeniu po kraju różnych odmian płazów i gadów, a zwłaszcza żab. Nie można jednak utożsamiać tej biblijnej plagi ze zwykłą klęską żab, jaka ma miejsce po wylewie Nilu. Żaby bowiem nie stanowią dla Egiptu nic przerażającego, gdyż są pożerane przez ptaki. Czarownicy egipscy tym razem również „uczynili to samo dzięki swej wiedzy tajemnej i sprowadzili żaby na ziemię egipską” (Wj 8, 3). Faraon jednak postępuje inaczej niż przy pierwszej pladze, a mianowicie tym razem prosi Mojżesza i Aarona o wstawiennictwo u Boga. Mojżesz z kolei, chcąc przekonać faraona o potędze Boga, proponuje faraonowi, aby sam określił czas, kiedy ma ustać plaga żab. Faraon, nie mając odwagi prosić o natychmiastowe zniknięcie żab, zaproponował dzień następny. Mojżesz zgadza się na ten termin, ale równocześnie wymaga od faraona znacznie więcej, a mianowicie chce, aby ten znak był dla niego znakiem rozpoznaw-

⁹ Wj 7, 14-25.

¹⁰ Por. *Pismo Święte Starego Testamentu*. Red. S. Łach. T. 2. Cz. 2: *Księga Wyjścia*. Oprac. S. Łach. Poznań 1964 (dalej: PSST-Wj) s. 125-128.

¹¹ Wj 7, 26 – 8, 11.

czym mocy Bożej, „że nie ma nikogo jak Pan, nasz Bóg” (Wj 8,6)¹² Po ustąpieniu plagi żab faraon wycofał wcześniejsze postanowienie uwolnienia ludu izraelskiego, co spowodowało, że Bóg zesłał trzecią plagę.

Ową trzecią plagą były komary¹³ Utożsamianie biblijnej plagi komarów i much ze zwyczajną klęską owadów, jaka ma miejsce podczas wylewu, a zwłaszcza po ustąpieniu wody Nilu, jest jeszcze trudniejsze niż w poprzednich przypadkach. Gdyby bowiem plaga komarów była identyczna ze zwyczajnymi klęskami owadów w Egipcie, czarownicy egipscy, którzy nie byli w stanie tej plagi powtórzyć, nie mówiliby: „Palec to Boży” (Wj 8, 15).

Ponieważ faraon i tym razem nie zrealizował swojej obietnicy, został ukarany przez Boga plagą much¹⁴, które niemal od zawsze były faktycznie zmorą Egiptu. Stąd nazwa nadana przez Izajasza Egipcjowi: „kraj much”¹⁵, podobnie jak nazwa dla Etiopii: „kraj brzęczących skrzydeł”¹⁶ Plaga much dotknęła tylko Egipcjan, oszczędzając naród wybrany. Na widok klęski faraon zgodził się, aby Izraelici złożyli „ofiary Bogu, ale w tym kraju” (Wj 8, 21), a nie na pustyni, po przejściu trzech dni drogi. Mojżesz, chociaż wiedział, że faraon w ten sposób nie chce wypuścić narodu izraelskiego z niewoli, to jednak użył innej argumentacji. Podkreślił, że składanie ofiary ze zwierząt byłoby obrazą dla Egipcjan, którzy czcili wiele bóstw mających postać kozłów, baranów czy byków. Mogłoby wówczas dojść do rozruchów, a nawet do kamienowania Izraelitów¹⁷ Te argumenty niby przekonały faraona, który pozornie pozwolił ludowi izraelskiemu odejść na pustynię, prosząc równocześnie Mojżesza o modlitwę, aby dokuczliwa plaga much ustąpiła. Gdy Bóg się ulitował, faraon jednak nadal trwał w uporze.

Upór faraona sprowadził piątą plagę na Egipt, którą była zaraza bydła: koni, wielbłądów, osłów, wołów, krów i owiec¹⁸ Autor natchniony również i w tym przypadku podkreśla, że ukarani zostaną tylko Egipcjanie: „że Pan oddzieli bydło Izraelitów od bydła Egipcjan. Z izraelskiego nic nie zginie” (Wj 9, 4). Stwierdzenie: „wyginęło wszelkie bydło Egipcjan” (Wj 9, 6) jest

¹² *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Stary Testament*. Red. M. Wolniewicz. T. 1. Poznań 1991 (dalej: PSSiNT-I) s. 101; PSST-Wj s. 128-129. 316; *Międzynarodowy Komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*. Red. W. R. Farmer. Warszawa 2000 (dalej: MKPS-2000) s. 333.

¹³ Wj 8, 12-15.

¹⁴ Wj 8, 16-28.

¹⁵ Por. Iz 7, 18.

¹⁶ Por. Iz 18, 1.

¹⁷ PSST-Wj s. 131-133; PSSiNT-I s. 102; MKPS-2000 s. 333-334.

¹⁸ Wj 9, 1-7.

wyrażeniem hiperbolicznym. Nie wyginęło bowiem „wszelkie bydło Egipcjan”, skoro w następnych wierszach i rozdziałach jest mowa o posiadanych przez nich bydła. Należy podkreślić, że i tej plagi nie można utożsamiać z analogicznymi klęskami w Egipcie, ponieważ egiptolodzy dotąd nie znaleźli dowodu na to, że takie klęski nawiedzały Egipt¹⁹

Szóstą plagą były wrzody²⁰. Godna podkreślenia jest uwaga Autora biblijnego o czarownikach egipskich, którzy już przy trzeciej pladze okazali się bezsilni, a teraz nawet „nie mogli stanąć przed Mojżeszem” (Wj 9, 11), ponieważ – podobnie jak wszyscy Egipcjanie – sami również zostali dotknięci plagą wrzodów. Wyjątkowość tej plagi, której nie można utożsamiać z wrzodami, jakie dość często boleśnie dotykają Egipcjan, jest fakt, że owe wrzody nie sprowadzają śmierci, jak to miało miejsce w przypadku wrzodów z plagi biblijnej²¹

Siódma plaga, jaką był „wielki grad”²², nie zmusiła wprawdzie faraona do wypuszczenia Izraelitów z niewoli, ale miała wpływ na zmianę jego usposobienia. Polecił bowiem, „by zawołano Mojżesza i Aarona, i rzekł do nich: «Zgrzeszyłem tym razem, Pan jest sprawiedliwy, a ja i mój lud jesteśmy winni...»” (Wj 9, 27). Faraon zatem swoje dotychczasowe sprzeciwianie się woli Bożej uznał za swój grzech. Ponadto nazwał Boga sędzią sprawiedliwym, który ma prawo stawiać żądania, a on i jego lud mają obowiązek je spełniać. Słowa Boga przekazane faraonowi przez Mojżesza: „tym razem ześlę wszystkie moje plagi” (Wj 9, 14) znaczą, według jednych komentatorów, że faraon powinien wziąć sobie do serca wszystkie plagi już zesłane i te które mogą jeszcze nastąpić, bądź też – jak chcą inni – akcentują one groźny charakter plagi gradu, któremu będą towarzyszyć błyskawice, grzmoty i ulewny deszcz, przez co przewyższy ona wszystkie plagi dotychczasowe. W tekście mówiącym o pladze gradu znajduje się odpowiedź na dwa pytania: dlaczego wcześniejsze plagi nie skłoniły faraona do ustępstwa oraz dlaczego, mimo sprzeciwiania się woli Bożej, faraona nie spotkała śmierć? Kolejne plagi zsyłane na Egipt miały uświadomić faraonowi prawdę, że nie ma „na całej ziemi” jakiegoś bożka, który mógłby się równać z Bogiem Izraela. Natomiast darowanie życia faraonowi, mimo jego grzechów, miało podwójny cel: poznanie przez niego wielkiej mocy Boga oraz rozstąpienie imienia Bożego po całej ziemi. W końcu ustanie plagi, jako efekt modlitwy

¹⁹ PSST-Wj s. 317.

²⁰ Wj 9, 8-12.

²¹ PSST-Wj s. 133-134. 317; PSSiNT-I s. 103; MKPS-2000 s. 334.

²² Wj 9, 13-35.

Mojżesza zanoszonej do Boga, ma doprowadzić faraona do uznania, że „ziemia należy do Pana” (Wj 9, 29), czyli Bóg, jako stwórca świata, zarządza dziełem swoich rąk i tym wszystkim, co dotyczy świata oraz człowieka. Podsumowując, należy dodać, że bardzo trudno byłoby uznać plagę gradu za zjawisko zupełnie zwyczajne. Grad bowiem bardzo rzadko spada na Egipt, a ponadto ten, który był biblijną plagą, spadł niezwykle gwałtownie i spowodował przerażenie u Egipcjan, którzy do tej pory takiego zjawiska nie widzieli²³

Plaga szarańczy²⁴, jako już ósma z kolei, to efekt niezrealizowania obietnicy wypuszczenia narodu izraelskiego po ustaniu plagi gradu. Opowiadanie o pladze szarańczy rozpoczyna się wyjaśnieniem, dlaczego Bóg dopuszcza upór u faraona. Autor podaje dwa powody: pierwszy to możliwość czynienia cudownych znaków, które powinny przekonać Egipcjan, że Jahwe jest prawdziwym Bogiem; drugi powód to zachowanie nieprzerwanej tradycji w narodzie izraelskim o tym wszystkim, co Bóg działał w Egipcie dla ratowania swojego ludu wybranego. Zapowiadając faraonowi klęskę szarańczy, Mojżesz podkreślił zniecierpliwienie Boga jego dotychczasowym uporem. Jak bardzo dokuczliwe były już dotychczasowe plagi, najlepiej świadczą słowa sług faraona, domagających się wypuszczenia Izraelitów: „Wypuść ludzi, aby służyli swemu Panu Bogu, czy nie rozumiesz, że ginie Egipt” (Wj 10, 7). Ogrom zniszczenia spowodowanego przez szarańczę zmusza faraona do wyznania swojej winy: „Zgrzeszyłem Panu, Bogu waszemu, i przeciwko wam” (Wj 10, 16). Równocześnie faraon prosi Mojżesza i Aarona, aby przebaczyli mu jego grzech i błagali Boga, żeby usunął klęskę, którą zesłał na Egipt. Plaga szarańczy przyniosła zatem pożądany efekt, jakim było poszerzenie świadomości faraona o mocy Boga Jahwe i Jego obecności wśród ludu izraelskiego. Należy zauważyć, że szarańcza występuje często w Syrii, Jordanii, Arabii i w północnej Afryce, natomiast rzadziej w samym Egipcie. Nadzwyczajność biblijnej plagi szarańczy polegała jednak na tym, że pojawiła się ona w takiej ilości, iż przeraził się nią faraon i podjął zobowiązanie wypuszczenia Izraelitów²⁵

Dziewiątą plagą, która dotknęła Egipcjan, a ominęła mieszkania izraelskie, były wielkie ciemności²⁶ Przerażony ich skutkiem faraon, obiecał wy-

²³ Por. Wj 9, 16. Ten wiersz cytuje św. Paweł w Liście do Rzymian (9, 17); zob. PSST-Wj s. 134-136. 317; PSSiNT-I s. 103-104; MKPS-2000 s. 334.

²⁴ Wj 10, 1-20. Nalot szarańczy i opłakane jego skutki ukazał bardzo plastycznie prorok Joel (1, 4 – 2, 11).

²⁵ PSST-Wj s. 136-138; MKPS-2000 s. 334; PSSiNT-I s. 104-105.

²⁶ Wj 10, 21-29. Wiele miejsca pladze ciemności poświęca Księga Mądrości (17, 1 – 18, 4).

puścić Izraelitów, ale pod warunkiem, że nie zabiorą ze sobą bydła. Wiedział bowiem, że bez bydła nie będą mogli długo przebywać na pustyni i szybko powrócą do Egiptu. Mojżesz natomiast domagał się, aby jego lud zabrał ze sobą wszystko, ponieważ dopiero na pustyni Bóg określi, z jakich zwierząt mają Mu złożyć ofiarę. Taka argumentacja nie wystarczyła faraonowi, a nawet utwierdziła go w przekonaniu, że Izraelici chcą na zawsze opuścić Egipt. Cofnął więc swoje wcześniejsze pozwolenie, a Mojżeszowi zagroził śmiercią, jeżeli zjawi się u niego. W tej sytuacji przyjdzie na Egipt następna plaga. Należy zauważyć, że plagę ciemności usiłuje się wyjaśnić rodzajem – trwającego w okresie wiosennym – gorącego pustynnego wiatru (chamsin), przynoszącego chmury piasku, zaciemniającego słońce. Tłumaczenie to jednak jest nie do przyjęcia. Powtarzające się bowiem ciemności spowodowane tego rodzaju wiatrem nie mogłyby przerazić faraona i skłonić go do podjęcia niekorzystnej dlań decyzji wypuszczenia Izraelitów z Egiptu²⁷

Opowiadanie o dziesiątej pladze²⁸ łączy się z ustanowieniem Paschy i wyjściem z Egiptu. Dotychczasowe plagi dotykały Egipcjan tylko na majątku i zdrowiu. Natomiast plagą dziesiątą ma być śmierć wszystkiego, co pierwotne w Egipcie – zarówno pierwotnych dzieci wszystkich Egipcjan, nie wyłączając syna faraona, jak i wszystkiego pierwotnego z bydła. Zapowiedziana przy dziesiątej pladze śmierć wszystkiego, co pierwotne, nie jest zaskoczeniem. Już bowiem znacznie wcześniej, bo w czasie powołania Mojżesza na przywódcę narodu izraelskiego, Bóg nakazał mu, aby powiedział do faraona: „Synem moim pierwotnym jest Izrael. Mówię ci: Wypuść mojego syna, aby mi cześć oddawał, bo jeśli zwlekać będziesz z wypuszczeniem go, to Ja ześlę śmierć na twego syna pierwotnego” (Wj 4, 22-23). Wtedy też Bóg zapowiedział również, że przed opuszczeniem Egiptu Izraelici doznają wielkiej życzliwości ze strony Egipcjan, w związku z czym „każda kobieta pożyczyci od swojej sąsiadki i od pani domu swego srebrnych i złotych naczyń oraz szat” (Wj 3, 22). Zapowiedź tak strasznej plagi nie zrobiła większego wrażenia na faraonie. Tymczasem Bóg, chcąc uchronić Izraelitów od zapowiedzianej plagi, polecił im obchodzić Paschę²⁹ Wśród obowiązujących ceremonii ważny był przepis nakazujący pokropienie krwią zabitego baranka drzwi i progu domu. W ten bowiem sposób oznaczone domy Izraelskie zostały ochronione od ostatniej plagi. Przejście Boga przez Egipt spro-

²⁷ PSST-Wj s. 139-140; PSSiNT-I s. 105-106; MKPS-2000 s. 334-335.

²⁸ Wj 11, 1-10; 12, 29-36.

²⁹ Wj 12, 1-28.

wadziło nie tylko śmierć na wszystko pierworodne egipskie – „od człowieka aż do bydła”, ale także dokonało sądu „nad wszystkimi bogami Egiptu”³⁰ Należy podkreślić, że opowiadanie o śmierci pierworodnych³¹ jest hiperboliczne i ma analogie w innych opowiadaniach biblijnych o różnych pomorach będących karą Bożą. O północy, gdy Izraelici spożywali jeszcze baranka paschalnego, pomarli wszyscy pierworodni Egipcjan, co spowodowało płacz i bunt w całym narodzie. W takiej sytuacji faraon wezwał do siebie Mojżesza i Aarona i polecił im wyprowadzić natychmiast Izraelitów z Egiptu. Wyszli zatem Izraelici w wielkim pośpiechu, w szyku bojowym, a nie zdoławszy nawet zakwasić potrzebnego na drogę chleba, zabrali z sobą ciasto niekwaszone³²

Podsumowując problem plag egipskich, należy stwierdzić, że gdyby uznać opisane plagi za zwyczajne coroczne klęski nawiedzające Egipt, to wówczas zabraknie w Księdze Wyjścia należytego uzasadnienia dla uwolnienia Izraelitów z niewoli egipskiej. Skoro zatem rzetelny badacz, na podstawie przekazów biblijnych, nie może posunąć się do zaprzeczenia – jako faktu historycznego – wyjścia Izraelitów za czasów Mojżesza z Egiptu, to konsekwentnie musi też uznać plagi biblijne za zjawiska niezwykle. Jedynie takie nadzwyczajne zjawiska mogły złamać upór faraona, który wiedział, jak wiele traci, pozbywając się Izraelitów, wykorzystywanych jako niewolnicza siła robocza. Należy również dodać, że niektórzy uczeni, chcąc wytłumaczyć plagi egipskie na płaszczyźnie naturalnej, uznają je za klęski niezwykle wprawdzie, ale zdarzające się – bez żadnej ingerencji jakiegoś bóstwa – raz na setki lat, gdy zaistnieją specjalne warunki. Również to tłumaczenie jest nie do przyjęcia. Powstaje bowiem pytanie, jak bez ingerencji Boga mogło się stać, że wyzwolenicza działalność Mojżesza zbiegła się z nadejściem na Egipt niezwykle klęsk. A nawet, gdyby taka zbieżność rzeczywiście była, to powstaje dalsze pytanie, jak Mojżesz bez pomocy Boga mógł przewidzieć te niezwykle zjawiska, zdarzające się co kilkaset lat, i wkomponować je w swoje plany wyzwolenia Izraelitów z niewoli egipskiej. Jedynym zatem wyjaśnieniem egipskich plag pozostaje stwierdzenie, że wszystkie te plagi

³⁰ Por. Wj 12, 12. Według późniejszej żydowskiej tradycji, przekazanej przez św. Hieronima, podczas nocy paschalnej miały ulec zniszczeniu wszystkie świątynie egipskie wskutek trzęsienia ziemi lub rażenia przez pioruny. Na tym miał polegać sąd Boga „nad wszystkimi bogami Egiptu” Prawdopodobnie jednak niniejszy sąd dokonał się przez to, że „bogowie Egiptu” nie zdołali przyjść z pomocą swoim czcicielom. Zob. PSST-Wj s. 145.

³¹ Wj 12, 29-36.

³² PSST-Wj s. 140-149; PSSiNT-I s. 106-109; MKPS-2000 s. 335-336.

ujawniają działalność Boga Izraelitów, który przez nie wykonywał swój „sąd”, zbawiając swój naród, a karząc jego gnębicieli, chcących udaremnić Jego plany. Wszystkie zatem plagi egipskie nie były zwykłymi faktami naturalnymi, ale znakami wykonywanymi „ręką” Boga, które oprócz osiągnięcia zasadniczego efektu, miały także symboliczną wymowę i domagały się dawania konkretnych odpowiedzi ze strony tych, do których były adresowane³³

2. SYMBOLICZNA WYMOWA PLAG EGIPSKICH

Plagi w ogólności symbolizują, ze swej natury, karę Bożą. We wszystkich starożytnych kulturach śródziemnomorskich plagi były widzialnym przejawem niewidzialnej broni bóstwa danego ludu, za której pomocą utwierdzało ono porządek moralny i społeczny. Posługując się plagami jako narzędziem, Bóg uważnie śledził ludzką odpowiedź na nie – w postaci zmiany postępowania czy wcześniej podjętych decyzji³⁴ Obraz plagi jako kary Bożej łączy się zwykle z nieprzyjaciółmi Izraela³⁵, tak jak to było w przypadku plag egipskich. Kiedy przyszła plaga much, Mojżesz, chcąc pouczyć faraona, że sprawcą tej plagi jest Bóg, powiedział do niego: „Oto ja, gdy wyjdę od ciebie, będę prosił Pana, a jutro muchy usuną się od faraona, od sług jego i od ludu jego...” (Wj 8, 25). Wysyłając Mojżesza, kolejny już raz, do faraona z żądaniem wypuszczenia Izraelitów, Bóg polecił mu, aby powiedział władcy Egiptu: „To mówi Pan, Bóg Hebrajczyków: Wypuść lud mój, aby Mi służył, ponieważ tym razem ześlę wszystkie moje plagi na ciebie samego, na twoje sługi i na twój lud... (Wj 9, 13. 14). Plagi Boże jednak spadają także na Izrael, zwłaszcza kiedy Lud Boży, albo tylko niektórzy spośród niego, buntują się przeciwko Bogu i Mojżeszowi³⁶ Obecność sprawiedliwych we wspólnocie mogła odsunąć lub odroczyć karę, chociaż nie zawsze tak się działo. Na prośbę Abrahama Bóg był gotów zrezygnować ze zniszczenia Sodomy i Gomory za złe czyny mieszkańców tych miast, gdyby wśród nich znalazło się przynajmniej dziesięciu sprawiedliwych³⁷ Plaga zesłana przez

³³ PSST-Wj s. 317-318.

³⁴ SSB s. 698-699.

³⁵ Por. Kpł 26, 21; Lb 11, 33; Pwt 28, 59; 29, 21; 1 Sm 4, 8; 6, 4.

³⁶ Por. Lb 16, 1 – 17, 15; 25, 8-9. 18-19; 31, 16; 2 Sm 24, 21. 25; 1 Krn 21, 22; 2 Krn 21, 14; Ps 106, 29-30; Jr 21, 6.

³⁷ Por. Rdz 18, 22-35.

Boga nie zawsze oznaczała karę za popełnione zło, ale miała niejednokrotnie charakter próby w wierności Bogu. Takiej próbie został poddany Hiob, „mąż sprawiedliwy, prawy, bogobożny i unikający zła” (Hi 1, 1).

Inną symboliczną, acz w dalszym ciągu ogólną, wymową plag egipskich miało być podkreślenie potęgi Boga i prawdy, że tylko Bóg Izraela jest Bogiem prawdziwym i władcą całej ziemi. Zaznaczył to wyraźnie Autor biblijny przy pladze żab, wkładając w usta Mojżesza pytanie skierowane do faraona: „Powiedz mi, kiedy mam prosić za ciebie, za twoje sługi i twój lud, by Pan oddalił żaby...” Gdy zaś faraon określił konkretny dzień, Mojżesz zaznaczył: „Stanie się według słowa twego, abys poznał, że nie ma nikogo jak Pan, nasz Bóg” (Wj 8, 5-6). Także stwierdzenie czarowników egipskich, po pladze komarów: „Palec to Boży” (Wj 8, 15) jednoznacznie oznacza przejaw wszechmocy Bożej. „Palec Boży” ma bowiem to samo znaczenie, co wszechmocna „ręka Boża”³⁸ Zapowiadając następne plagi, Mojżesz powiedział w imieniu Boga do faraona: „Wypuść lud mój, ponieważ tym razem ześlę wszystkie moje plagi, abys poznał, że nie ma równego Mi na całej ziemi” (Wj 9, 13-14). O władzy Boga nad całą ziemią świadczą słowa wypowiedziane do faraona przy zapowiadaniu plagi much, podkreślające ukaranie Egipcjan, a oszczędzenie Izraela: „[...] oddzielę w tym dniu ziemię Goszen, którą zamieszkuje mój lud, a nie będzie tam much, abys wiedział, że Ja, Pan, rządę w całym kraju” (Wj 8, 18). Bóg sam wyjaśnia Mojżeszowi, że zatwardziałość serca faraona ma następujący cel: „abym mógł czynić znaki swoje wśród nich i abys opowiadał dzieciom swoim i wnukom, co zdziałałem w Egipcie. A znaki moje czyniłem między nimi, aby wiedzieli, że Ja jestem Pan” (Wj 10, 1-2).

Analizując dalszą symboliczną wymowę plag egipskich, należy także zwrócić uwagę na ilość tych plag, których Autor biblijny wymienia w licznie dziesięciu. Liczby bowiem w Biblii, zarówno w Starym jak i w Nowym Testamencie, odgrywają ważną i zróżnicowaną rolę. Liczba „dziesięć”³⁹, będąc podstawą systemu dziesiętnego, miała szczególne znaczenie praktyczne. Jako suma pierwszych czterech liczb (1+2+3+4), czyli „świętej czwórki”, jest symbolem doskonałości i pełni. Zdaniem św. Ambrożego z Mediolanu († 397) z tej liczby „czerpie swą zasadę i z niej wywodzi się każda liczba”⁴⁰ Pochwałę liczby „dziesięć” głosi również apologeta i biskup Euzebiusz z Ce-

³⁸ Por. Iz 17, 8; Ps 8, 4.

³⁹ Por. D. Forstner. *Świat symboliki chrześcijańskiej*. Przeł. i oprac. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński. Warszawa 1990 (dalej: SSCh) s. 50-51.

⁴⁰ Zob. Ambrosius. *Expositio Evangelii secundum Lucam* V 50.

zarei († 339), stwierdzając: „Dziesiątka zaś będąc celem wszystkich liczb, jest granicą dla wszystkich liczb, które do niej dążą. Słusznie nazywa się liczbą pełną i doskonałą, ponieważ zawiera w sobie wszystkie idee oraz wszystkie reguły i miary liczb, rachunków współbrzmień i harmonii. Dziesiątka jest granicą jedności powiększanych przez dodawanie; kiedy osiągną one dziesiątkę, swoją matkę i granicę, krążą – tak jak na bieżni cyrkowej – wokół tej mety dotąd, aż po drugim, trzecim, czwartym okrążeniu – do ukończenia dziesiątego, uzyskają liczbę sto z dziesięciu dziesiątek”⁴¹ W Starym Testamencie liczba „dziesięć” jest liczbą często używaną na określenia zaokrąglonej wielkości. W tym znaczeniu, czyli jako zaokrągloną wielkość, należy najpierw odczytywać dziesięć plag egipskich. Natomiast doskonałość liczby „dziesięć” w przypadku plag egipskich polegała na tym, że potrzeba było aż dziesięciu plag, aby faraon zrezygnował z dotychczasowego uporu i wypuścił Izraelitów z niewoli. Ta doskonała liczba plag dopełniła miary i spowodowała zmianę u faraona ostatecznej i trudnej decyzji o rezygnacji z wykorzystywanych do różnych prac niewolników izraelskich.

Przechodząc do szczegółowej interpretacji poszczególnych plag egipskich, wyraźnie trzeba zaznaczyć, że każda z nich ma dodatkowo jeszcze swoją własną symboliczną wymowę. Odczytanie ich „mowy”, skierowanej do człowieka, było i jest uzależnione od wielu czynników, a szczególnie od wrażliwości na znaki Boże, przynajmniej podobnej do stopnia otwartości na słowo Boże.

Pierwsza plaga egipska w późniejszej tradycji biblijnej otrzymała znaczenie figuratywne. Krew Nilu miała uświadomić faraonowi prawdę, że opór przeciwko nakazom Bożym będzie ich kosztował wiele krwi⁴² Autor Księgi Mądrości zestawia Izraela z Egiptem oraz wody Nilu z wodą ze skały, pisząc: „Skąd bowiem przyszła na wrogów ich kara, stąd dla nich w potrzebie przyszły dobrodziejstwa. Zamiast wody z rzeki nie wysychającej, krwią brudną zmaconej, w odwet za nakaz dzieciobójstwa, dałeś im niespodziewanie wodę obfitą, pokazawszy im przez owo pragnienie, jak pokonać ich wrogów” (Mdr 11, 5-8).

Opisując drugą plagę, Autor biblijny stwierdził: „Nil zaroi się od żab. Wejdą do pałacu twego, do sypialni twojej, do łoża twego, do domów sług twoich i ludu twego, jak również do twoich pieców i do dzież twoich. Żaby wślizną się i do ciebie, i do twego ludu oraz do twoich sług” (Wj 7, 28-29).

⁴¹ Zob. Eusebius Caesariensis. *De laudibus Constantini* 6. PG 20, 1348.

⁴² PSST-Wj s. 128.

Przez wyliczenie tak skrupulatne różnych miejsc, gdzie wtargną żaby, została podkreślona w sposób symboliczny powszechność tej plagi⁴³

Przy trzeciej pladze uderzenie laską przez Aarona, na rozkaz Boży, prochu ziemi, „aby zamienił się w komary na całej ziemi egipskiej” (Wj 8, 12), należy tłumaczyć symbolicznie. Autor biblijny chciał w ten sposób zaznaczyć, że mnóstwo komarów było tak liczne jak proch ziemi⁴⁴

Bardzo ważną symboliczną wymowę miało stwierdzenie Boga, wypowiedziane przez Mojżesza do faraona w związku z czwartą plagą: „Lecz oddzielę w tym dniu ziemię Goszen, którą zamieszkuje mój lud, a nie będzie tam much, abys wiedział, że ja, Pan, rządę w całym kraju. I uczynię przedział między ludem moim a ludem twoim” (Wj 8, 18-19). Tekst ten pochodzi z czasów, gdy już Salomon wybudował świątynię Bogu, a przed okresem proroków-pisarzy z Amosem na czele. Słowa te uczą o obecności Boga poza sanktuarium na każdym miejscu, gdzie lud Boży zbiera się razem. Równocześnie przygotowują nauczanie proroka Ezechiela o mieszkaniu Boga wśród swojego ludu. Nauczanie to ma swoją podstawę w stwierdzeniu Boga przekazanym przez Ezechiela Izraelitom, którzy po utracie niepodległości zostali pozbawieni świątyni i uprowadzeni do niewoli: „Wprawdzie wygnałem ich między narody i rozproszyłem po krajach, jednak przez krótki czas będę dla nich świątynią w tych krajach, do których przybyli” (11, 16). Ostateczne objawienie prawdy o obecności Boga pośród swojego ludu, zgromadzonego na modlitwie, nastąpiło w Nowym Testamencie. Prawdę tę ogłosił Chrystus, stwierdzając: „[...] gdzie są dwaj albo trzej zebrani w imię moje, tam jestem pośród nich” (Mt 18, 20). A św. Paweł Apostoł, wspominając Koryntianom ich niedojrzałość, równocześnie ich poucza, że prawdziwą i najważniejszą świątynią Boga jest człowiek: „Czyż nie wiecie, żeście świątynią Boga i Duch Boży mieszka w was. Jeżeli ktoś zniszczy świątynię Boga, tego zniszczy Bóg. Świątynia Boga jest święta, a wy nią jesteście” (1 Kor 3, 16-17). To nauczanie św. Pawła uściśla św. Jan Apostoł, podając wypełnianie Bożych przykazań jako warunek konieczny do tego, aby być świątynią Boga: „Kto wypełnia jego przykazania, trwa w Bogu, a Bóg w nim” (1 J 3, 24). Przebywanie Boga pośród swojego ludu osiągnie pełnię po sądzie ostatecznym: „Gdy Syn Człowieczy przyjdzie w swej chwale i wszyscy aniołowie z Nim, wtedy zasiądzie na swoim tronie pełnym chwały. I zgromadzą się przed Nim wszystkie narody, a On oddzieli jednych

⁴³ PSST-Wj s. 128.

⁴⁴ PSST-Wj s. 130.

(ludzi) od drugich, jak pasterz oddziela owce od kozłów. Owce postawi po prawej, a kozły po swojej lewej stronie” (Mt 25, 31-33). Ci, którzy zostaną umieszczeni po prawej stronie Chrystusa Sędziego, otrzymają w nagrodę królestwo przygotowane im od założenia świata (por. Mt 25,34), a ci, którzy zostaną umieszczeni po lewej, za popełniane zło zostaną przeklęci i posłani w „ogień wieczny przygotowany diabłu i jego aniołom” (Mt 25, 41). Zapowiedzią tego rozdzielenia złych od dobrych na Sądzie Ostatecznym i ukaranie jednych, a nagrodzenie drugich było rozdzielenie Izraelitów od Egipcjan w czasie plagi much i dotknięcie tą plagą faraona wraz z jego ludem, a uratowanie przed jej zgubnymi skutkami narodu wybranego.

W sposób symboliczny należy tłumaczyć także piątą plagę – zarazę bydła. Zsyłając tę plagę na zwierzęta, Bóg podkreśla prawdę, że jest Panem życia i śmierci; że tak jak życie daje, również może w każdym czasie je odebrać. Jeszcze dobitniej podkreśli Bóg swoje panowanie nad życiem i śmiercią, zsyłając w dziesiątej pladze śmierć na wszystko, co pierworodne, łącznie z pierworodnymi dziećmi Egipcjan.

Przy szóstej pladze rozrzucanie przez Mojżesza sadzy, która – prawdopodobnie dzięki sile wiatru – unosiła się „nad całym krajem egipskim” (Wj 9, 9), jest także czynnością symboliczną. Oznacza bowiem szybkie przenoszenie się pryszczycy i wrzodów na ludzi i na zwierzęta⁴⁵

Grad z siódmej plagi stał się archetypowym obrazem przyszłego sądu Bożego⁴⁶ W mowach przeciwko Samarii, Jerozolimie i narodom pogańskim, będących słowem Boga, wypowiedzianym przez Izajasza proroka, znajdują się m.in. następujące słowa: „Oto Ja kładę na Syjonie kamień [...] Kto wierzy nie potknie się [...] Ale grad zmiecie schronisko kłamstwa, a wody zaleją kryjówkę” (28,16. 17). Grad jest również wymieniany m.in. w zapowiedzi kary na Syrię: „Pan da słyszeć swój głos potężny, okaże, jak ramię swe spuszcza w wybuchu gniewu, wśród płomieni pożerającego ognia, wśród piorunów, ulewy i ciężkiego gradu” (Iz 30,30). Grad – jak zapowiada Bóg przez proroka Ezechiela – będzie miał również udział w sądzie Bożym nad fałszywymi prorokami, którzy wprowadzali lud Boży w błąd. To bowiem, co było ich dziełem, a nazwane zostało nie budowlą, ale jedynie tynkiem, upadnie, „gdy spadnie deszcz ulewny, nastąpi gradobicie i wicher gwałtowny się zerwie” (Ez 13, 11). I dodaje jeszcze Bóg: „W zapalczywości mojej sprowadzę wicher gwałtowny, spadnie deszcz ulewny na skutek

⁴⁵ PSSiNT-I s. 103.

⁴⁶ Zob. *Grad*. SSB s. 231.

mojego gniewu i grad na skutek mego oburzenia, by wszystko zniszczyć” (Ez 13, 13). Wśród apokaliptycznych wizji proroczych, występuje m.in. siedem trąb i siedem czasz jako zwiastunów Wielkiego Dnia Gniewu Bożego. W wizjach tych występuje także grad. Gdy pierwszy anioł zatrafił, „powstały grad i ogień – pomieszany z krwią i spadły na ziemię” (Ap 8, 7). Opis ten odpowiada siódmej pladze egipskiej. Za podłoże naturalne mógł służyć huragan podzwrotnikowy z gradem i piorunami, rozpylający drobny czerwony piasek pustyni lub pył pochodzenia wulkanicznego, co przypominało krew. Zresztą krew wchodzi do scenerii apokalipsy zarówno biblijnej, jak i pozakanonicznej⁴⁷ Również we wspomnianej wizji siedmiu czasz i siedmiu plag znajduje się wzmianka o olbrzymich kulkach gradu zabijających ludzi: „I grad ogromny o wadze jakby talentu spadł z nieba na ludzi. A ludzie Bogu bluźnili za plagę gradu, bo plaga jego jest bardzo wielka” (Ap 16, 21). Należy zauważyć, że począwszy od siódmej plagi egipskiej⁴⁸, poprzez pomoc z nieba daną Jozuemu⁴⁹, grad staje się klasycznym narzędziem kary i symbolem gniewu i sądu Bożego. Wypowiedź o gradzie „ogromnym o wadze jakby talentu” należy traktować symbolicznie. Talent bowiem, ważący 41,126 kg, to symboliczny obraz „ciężaru gniewu Bożego”⁵⁰

W opisie ósmej plagi egipskiej pojawiła się pierwsza biblijna wzmianka o szarańczy, która pożerała wszystko, co rośnie na polach, i tym samym objawiła się jako niszcząca siła. W ten sposób Księga Wyjścia ukazała szarańczę jako narzędzie przerażającego sądu Bożego. Z tego powodu plaga szarańczy znalazła się wśród przekleństw, które miały dotknąć naród za złamanie przymierza, a tym samym były ostrzeżeniem dla ludu Bożego, aby nie spotkał go taki sam los jak Egipcjan⁵¹ Nie bez powodu zatem, właśnie w związku z tą plagą Bóg powiedział: „Idź do faraona, ponieważ uczyniłem twarde serce jego i jego sług, abym mógł czynić znaki swoje wśród nich, i abys opowiadał dzieciom swoim i wnukom, co zdziałałem w Egipcie. A znaki moje uczyniłem między innymi, aby wiedzieli, że Ja jestem Pan” (Wj 10, 1-2). Z tekstu tego wynika, że oprócz siedmiu wcześniejszych plag zwłaszcza wspomnienie o pladze szarańczy powinno przetrwać w tradycji

⁴⁷ Zob. *Pismo Święte Nowego Testamentu*. Red. E. Dąbrowski. T. 12: *Apokalipsa świętego Jana*. Oprac. A. Jankowski. Poznań 1959 (dalej: PSNT-Ap) s. 185.

⁴⁸ Wj 9, 13-35.

⁴⁹ Joz 10, 6-11.

⁵⁰ Zob. PSNT-Ap s. 241.

⁵¹ Por. Pwt 28, 38. 42; Am 4, 9-10.

Izraela, aby było ostrzeżeniem, co może grozić Izraelitom w przypadku odstępstwa od Boga. Plaga szarańczy miała być zatem szczególnym znakiem wzywającym wszystkie pokolenia izraelskie do wierności Bogu. Można jeszcze dodać, że fizyczne podobieństwo głowy tego owada do głowy konia⁵² oraz olbrzymia liczba szarańczy⁵³, jej nieustanne posuwanie się naprzód⁵⁴, zdolność ogołacania ziemi⁵⁵, a także łoskot skrzydeł⁵⁶ sprawiły, że szarańcza była metaforą nacierających wojsk nieprzyjacielskich⁵⁷. Ponieważ każda wojna niosąca zniszczenia i śmierć kojarzy się z sądem i karą Bożą za niewierność przymierzu, to również przy tej metaforze szarańcza pozostaje znakiem wzywającym do wierności Bogu.

Wielkie ciemności, jako dziewiąta plaga, także mają znaczenie symboliczne. W Piśmie świętym ciemności bardzo często oznaczają nieszczęścia. Są także znakiem „dnia” strasznego Jahwe i symbolem niewoli⁵⁸. Dla Egipcjan ciemności były znakiem Bożej kary. Natomiast wyjęcie spod ciemności egipskich, jako symbolu niewoli, ludu izraelskiego było już pierwocinami i antycypacją wolności, która w pełni czekała Izraelitów dopiero po opuszczeniu Egiptu, „domu niewoli”

Symboliczną wymowę miał również baranek paschalny, wymieniany w związku z opisem dziesiątej plagi. Jak bowiem pisze św. Justyn, kiedy nadziewano baranka na drewniany rożen, przeprowadzano również poprzecznie rożen przez jego nogi tak, że baranek jakby wisiał na krzyżu⁵⁹. W ten sposób wyraźnie symbolizował Jezusa Chrystusa – Baranka Bożego, zawieszzonego na drzewie krzyża. Wielkim symbolem dla chrześcijan jest ocalenie pierwotnych w Izraelu dzięki temu, że każda rodzina pomazała krwią baranka odrzwia i progi swoich domów. Poucza o tym katecheza chrzcielna św. Jana Chryzostoma. Święty biskup pyta w niej swoich słuchaczy: „Chcesz poznać moc krwi Chrystusa? Trzeba się cofnąć do jej prawnego wzoru i wspomnieć jej typ opisany na kartach Starego Testamentu”. Następnie wyjaśnia: „Mojżesz poleca: «Zabijcie baranka i jego krwią pokropcie próg i odrzwia waszych domów» [...] czy krew nierozumnego zwierzęcia może ocalić człowieka, istotę rozumną? Owszem, może, lecz

⁵² Zob. Hi 39, 20; Jr 51, 27; Ap 9, 7.

⁵³ Zob. Sdz 6, 5; 7, 12; Jr 46, 23; 51, 14.

⁵⁴ Zob. Prz 30, 27.

⁵⁵ Zob. Na 3, 15-17.

⁵⁶ Zob. Ap 9, 9.

⁵⁷ Zob. *Szarańcza*. SSB s. 962-963.

⁵⁸ Zob. *Ciemność*. SSB s. 108-111.

⁵⁹ PSST-Wj s. 143.

nie dlatego, że jest to krew, ale dlatego, że jest ona obrazem krwi Zbawiciela [...]”⁶⁰

Konkludując, należy podkreślić, że każda z dziesięciu plag zesłanych przez Boga na Egipt jest nie tylko karą za nieliczenie się z Bożymi poleceniami, ale także ma dodatkowo swoją symboliczną wymowę. Słowo Boże skierowane do człowieka domaga się od niego udzielenia właściwych odpowiedzi. Za najważniejszą z nich należy uznać przyjęcie za prawdę, że Bóg Starego Testamentu jest prawdziwym Bogiem – Panem nieba i ziemi, życia i śmierci – który mieszka pośród swojego ludu i nie pozwala go krzywdzić. Biblia jednoznacznie poświadcza dokonujące się w historii ludzkości rzeczywiste czyny Boga. „Opowiada także o życiowych historiach i przechowywanej wierze świadków. Ich świadectwo wiary powinno być dla nas zaproszeniem do zgłębiania słowa Bożego. Rzeczywistość, o której mówimy, powinna nie tylko informować, lecz także przemawiać. Morze i pustynia, góra i miasto, chleb, wino i olej, głód i pragnienie, światło i ciemność powinny otworzyć się przed własnymi doświadczeniami i nadać znaczenie naszej osobistej historii z Bogiem. Dlatego tak ważne są doświadczenia i nabywanie umiejętności odkrywania znaczenia symbolu dla życia wiary”⁶¹

BIBLIOGRAFIA

- Driver G. R.: *The Book of Exodus*. Cambridge 1918.
- Eising H.: *Die ägyptischen Plage*. W: *Festschrift für H. Junker*. Trier 1961 s. 76 nn.
- Heinisch P.: *Das Buch Exodus*. Bonn 1936.
- Hoffmeier J. K.: *Israel in Egypt. The Evidence for the Authenticity of the Exodus Tradition*. New York 1998.
- Hort G.: *The Plagues of Egipte*. „*Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft*” [Gießen-Berlin] 69 (1957), s. 84-102; 70 (1958), s. 48-59.
- Houtman C.: *Exodus*. Vol. 1-3. Kampen 1993-2000.
- Morenz S.: *Bóg i człowiek w starożytnym Egipcie*. Warszawa 1972.
- Niwiński A.: *Bóstwa, kultury i rytuały starożytnego Egiptu*. Warszawa 1993.

⁶⁰ „Katecheza chrzcielna św. Jana Chryzostoma, biskupa (Katecheza 3,13-19), w: *Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego, t. II: Wielki Post-Okres Wielkanocny*, Poznań 1984 s. 366; zob. H. Słotwińska, *Katecheza Ojców Kościoła w Godzinie Czytań Liturgii Godzin*, RT 2000 z. 6, s. 223-236.

⁶¹ M. Haller, *Symbole i ich dydaktyka*, w: *W służbie człowiekowi*, red. Z. Marek, Kraków 1991, s. 155.

BIBLICAL SYMBOLS IN THE CATECHETIC PRACTICE
ON THE EXAMPLE OF THE SYMBOLS OF EGYPTIAN PLAGUES

S u m m a r y

The article consists of two parts. In the first one particular plagues imposed on Egypt are presented as unusual events caused by God's special intervention. The second part of the article shows the symbolic meaning both of the Egyptian plagues in general and of each one separately.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: symbol, katecheza, Bóg, lud wybrany, niewola, plaga, wyjście, wyzwolenie.

Key words: symbol, catechesis, God, chosen people, slavery, plague, Exodus, liberation.